

politikere og kongen til samme morgen at overgive sig og indgå den senere så berømte og berygtede samarbejdspolitik, som kom til at præge Danmark de følgende fem år.

Formålet med samarbejdspolitikken var at beskytte det danske samfund i en usikker tid, og i det store og hele lykkedes det at skåne Danmark for krigens ødelæggelser. Samarbejdet holdt også de økonomiske hjul i gang, eftersom danske landbrugs-, fiskeri- og industrivarer i stor stil kunne afsættes til Tyskland. Konsekvensen var, at den danske befolkning klarede sig rimeligt og levede en forholdsvis normal tilværelse, især i de første år af besættelsen.

Augustoprøret 1943 indebar et brud med samarbejdslinien, da almindelige danskere pressede regeringen til at træde tilbage. Samtidig kom en ny magtfaktor på banen: Modstandsfolkene og deres styrende organ Frihedsrådet, hvis budskaber befolkningen nu hellere lyttede til. Det betød ikke, at hele Danmark gik til modstand imod besættelsesmagten. Modstandskamp var og blev en sag for de få, der med livet som indsats forrettede sabotageaktioner mod fabrikker og jernbaner og foretog partisanangreb mod tyskerne.

Tiden fra augustoprøret 1943 til befrielsen i maj 1945 blev blodig, da et brutalt tysk sikkerhedspolitik gjorde alt for at bekæmpe den voksende modstandsbevægelse. Imens varetog embedsmændene i departementschefstyret officielt den danske tilpasningslinje, men reelt var det stadig de "gamle" samarbejdspolitikere, der trak i trådene. Politikerne nærmede sig nu Frihedsrådets modstandslinje i bestræbelserne på at få vasket deres tyskvenlige stempel af og være klar til et comeback, den dag befrielsen kom.

Dette FaktaLink handler om besættelsestiden: Om optakten, invasionen, samarbejdspolitikens fordele og ulemper, om danskernes dagligdag, den voksende modstand og afslutningen på krigen.

▲ Til sidens top

Hvad er besættelsestiden?

Under Anden Verdenskrig blev det neutrale Danmark angrebet og erobret af Tyskland den 9. april 1940. Samme dag valgte den danske regering at bøje sig for det tyske krav om betingelsesløs overgivelse. Danmark var hermed besat af den tyske besættelsesmagt, og besættelsen varede indtil tyskernes kapitulation den 5. maj 1945. Disse godt og vel fem år er siden blevet kaldt den danske besættelsestid, og ordene signalerer, at i det tidsrum var Danmark besat og underlagt en fremmed magt. Altså under et tysk overherredømme.

Det betød umiddelbart, at Danmark delte en hård skæbne med lande som Norge, Frankrig og Polen, der også blev besat af det nazistiske Tyskland. Men modsat disse lande var besættelsen af Danmark langt mere skånsom og mindre brutal. Danmark blev nemlig ikke behandlet som et fjendtligt, krigsbesat land, hvor tyskerne overtog landets statsmyndighed og systematisk undertrykte og mishandlede dens befolkning. Tværtimod betragtede tyskerne Danmark som et særtilfælde, hvilket indebar en fredelig besættelse med vægt på danskerne som gode handelspartnere. Dermed kunne regering, stat og offentlige administration i mangt og meget fortsætte på danske hænder i tiden efter den 9. april 1940.

Ikke desto mindre er det en illusion at tro, at Danmark var en suveræn stat under besættelsen. Det var til enhver tid besættelsesmagten, der havde det sidste ord at skulle have sagt. Vel at mærke ord med vægt bag i form af truslen om nazificering, vold og terror og i værste fald krig på dansk jord. Groft sagt, så længe den danske regering og befolkning makkede ret og passede sit uden at gøre modstand, greb besættelsesmagten ikke ind i det, der blev kaldt "indre danske anliggender". Det var vilkårene for det besatte Danmark. Netop derfor var besættelsen længe en samarbejds skånsomme, besværlige og smertefulde tid. Det placerede dog Danmark i en gråzone imellem at være et besat land i gængs forstand og en - om end nødtvungen - tysk allieret. I det perspektiv var den danske modstandskamp yderst vigtig.

Modstandskampen, som voksede frem i de sidste besættelsesår, fik ikke alene betydning for danskernes selvforståelse. Den viste også hele verden, at der var et kæmpende Danmark. Dermed var vejen banet for, at landet efter befrielsen og efter Anden Verdenskrig blev placeret på de allierede sejrherres side.

▲ Til sidens top

Hvordan skal vi forstå besættelsestiden?

Besættelsestiden er blevet kaldt "de fem lange år", og der er på alle måder langt fra 1940 til 1945. Fra 1940-41, hvor Tyskland fejrede store militære triumfer, og ingen i Danmark kunne vide om besættelsen ville vare i generationer til 1944-45, hvor de allierede trængte de tyske hære tilbage, så en endelig tysk kapitulation og Danmarks befrielse syntes nært forestående.

Også på et mentalt, psykologisk plan var rejsen lang fra 9. april 1940 til 5. maj 1945. Usikkerhed og frygt - men efterhånden også håb og trods - spillede en central rolle for, hvordan danskerne reagerede i forhold til besættelsesmagten. Hvis man vil forstå, hvorfor danskerne handlede eller undlod at handle, som de gjorde under besættelsen, må man forsøge at leve sig ind i denne uvisse tilværelse.

Der var der to muligheder for danskerne under besættelsen: Enten at kæmpe og yde modstand eller at tilpasse sig og samarbejde med tyskerne.

Helt så enkelt var det dog ikke. I realiteten var der i de første besættelsesår intet brugbart alternativ til samarbejdslinien. Ud fra devisen om at handel med tyskerne var vilkåret for at overleve som nation, var samarbejdspolitik det officielle Danmarks svar på besættelsessituationen. Spørgsmålet var, hvor langt man skulle strække sig for at opfylde de tyske ønsker og krav. Stillet over for en kynisk besættelsesmagt blev samarbejdspolitikken skruet uden ende, og den holdt lige så længe, befolkningens opbakning var tilstede og modstanden ubetydelig.

Indtil langt ind i 1943 bakkede den danske befolkning op. Men i august 1943 indtraf vendepunktet. Augustoprøret indebar et brud med samarbejdslinien, da almindelige danskere pressede regeringen til at træde tilbage den 29. august. Samtidig kom en ny magtfaktor på banen: Modstandsfolkene og deres styrende organ Frihedsrådet, hvis budskaber befolkningen nu hellere lyttede til. Det betød ikke, at hele Danmark gik til modstand imod besættelsesmagten - slet ikke. Modstandskamp var og blev en sag for de få, der med livet som indsats bistod de allierede og banede vejen for Danmarks befrielse.

Tiden fra augustoprøret 1943 til befrielsen i maj 1945 blev blodig, da et brutalt tysk sikkerhedspolitik gjorde alt for at bekæmpe den voksende modstandsbevægelse. Imens varetog embedsmændene i departementschefstyret officielt den danske tilpasningslinje, men reelt var det de "gamle" samarbejdspolitikere, der trak i trådene. Politikerne nærmede sig nu Frihedsrådets modstandslinie i bestræbelserne på at få vasket deres tyskvenlige stempel af og være klar til et comeback, den dag Danmarks befrielse kom.

I dette lys er tre datoer særligt vigtige, når man beskæftiger sig med den danske besættelsestid:

- Den 9. april 1940
- Den 29. august 1943
- Den 5. maj 1945.

Datoerne er milepæle i "fortællingen" om, da Danmark blev besat, gik til modstand og blev befriet. Man kan således tale om en fase før og en fase efter augustoprøret i 1943. Første fase stod i samarbejdets tegn, mens anden fase tilhørte modstanden.

▲ Til sidens top

Del 2: Optakt til den danske besættelsestid

Oversigt

- [Hvordan var samfundsforholdene i 1930'ernes Danmark?](#)
- [Hvilken betydning havde nazismen og kommunismen i tredivernes Danmark?](#)
- [Hvad var den danske neutralitetspolitik?](#)
- [Hvilke fordele og omkostninger indebar neutralitetspolitikken?](#)
- [Hvorfor valgte Tyskland at angribe Danmark?](#)
- [Hvad vidste man i Danmark før den 9. april 1940?](#)

Hvordan var samfundsforholdene i 1930'ernes Danmark?

I løbet af 1930'erne nærmede befolkningstallet i Danmark sig 4 millioner indbyggere. Det var en fordobling over godt og vel et halvt århundrede. Det moderne Danmark var født og velfærdsstaten på vej. Stadig flere mennesker flyttede fra landet ind til byerne. Det betød, at industri og håndværk i 1930'erne overhalede landbruget i antal beskæftigede, selvom landbruget stadig skaffede de fleste valuta-indtægter til landet. Danmark var især afhængig af handlen med England: I 1930'erne gik 60% af den samlede eksport til England, 20% til Tyskland og de resterende 20% til øvrige lande. 1930'erne var også Socialdemokratiets store årti. Under statsminister Thorvald Staunings (1873-1942) alfaderlige ledelse formuleredes linierne for fremtidens danske velfærds- og forsørgelsesstat. Danmark som foregangsland, eller med partifællen, socialminister K.K. Steinckes (1880-1963) ord fra 1933: "Vis os ét land i denne verden, der byder de syge, de gamle, børnene, de arbejdsløse, de trængende som helhed en sociallovgivning, der står på højde med den socialreform, der nu er gennemført." (Se kilde 1 bd. 13 s. 100).

Samtidig blev Danmark ramt af den økonomiske verdenskrise. Det førte til voldsom arbejdsløshed: Fra 13,7% i 1930 til 31,7% i 1932, hvorefter den holdt sig på de godt 20% tiåret ud. Den store krise (depressionen) ramte langt fra alle samfundsgrupper lige hårdt, og især bønder og ufaglærte arbejdere var hårdt ramt. Således seksdobledes antallet af landbrugsejendomme på tvangsauktioner fra 1930 til 1932, og bybilledet var præget af lange køer af arbejdsløse, folkekøkkener og husvildebarakker. Omvendt oplevede industrien en betydelig vækst i 1930'erne. Krisen skærpede modsætningerne såvel mellem land og by som mellem lønarbejder og kapital i et i forvejen socialt og økonomisk opdelt dansk samfund.

Ikke desto mindre stemte 46% af danskerne ved valget i 1935 på Socialdemokratiet, hvis valgmotto var "Stauning eller Kaos". Hermed var partiet ikke længere alene de danske arbejderes parti, men landets brede, folkelige parti, som sammen med udenrigsminister Peter Munchs radikale Venstres 9% havde absolut flertal i Folketinget. Hermed kunne Stauning forlade et turbulent tiår i vished om, at velfærdsstatens regulerings- og omfordelingspolitik var slået igennem. I dette perspektiv fremstår besættelsestiden som en historisk parentes om et moderne velfærdssamfunds udvikling og realisering.

Hvilken betydning havde nazismen og kommunismen i tredivernes Danmark?

1930'ernes danske samfunds- og kulturdebat blev i høj grad præget af spørgsmålet om demokrati eller ikke demokrati. Nød og afmagt og dermed utilfredshed fulgte i kølvandet på tredivernes økonomiske krise, og fra de politiske yderfløje lød en massiv kritik af det parlamentariske, danske demokrati. Den kom til udtryk ved talrige demonstrationer og protestoptog mod det, man kaldte "Systemet Stauning" eller "Systemet Munch". Alternativet var i 1933 åbenbart i Tyskland, hvor Hitlers magtovertagelse og nazismens ideologi fik sine danske tilhængere. Mod dette udgav socialdemokraten Hartvig Frisch i 1933 bogen "Pest over Europa", hvori der advares mod demokratiets fjender i form af nazisme, fascisme og bolsjevisme (kommunisme).

På højrefløjen opstod i 1930 det danske nazistparti (DNSAP), der i 1939 med lægen Fritz Clausen som leder kom i Folketinget med 3 mandater - svarende til cirka 31.000 stemmer. Endnu flere, hen ved 100.000 landmænd, samledes i Landbrugernes Sammenslutning (LS) fra 1931, som svar på landbrugskrisen og som protestbevægelse mod "Systemet": For eksempel ved bondeoptøget i 1935, hvor 50.000 bønder gik til kong Christian 10. i forgæves protest. I 1931 valgtes 5 LS-folk ind i Folketinget som Venstremænd, mens andre af LS' ledere gik i samarbejde med DNSAP.

Andre af de etablerede partier oplevede også tidens antidemokratiske, militante tanker trænge ind i egne rækker. På gadeplan overfaldt og sloges uniformerede, bevæbnede KU'ere (Konservativ Ungdom) med unge kommunister og socialdemokrater. Tonen var rå hos KU's leder Jack Westergaard, der i 1933 talte på sit partis landsmøde om fascisme og nazisme som fremtiden og angreb: "den socialisme, parlamentarisme, liberalisme og demokrati, som partierne Venstre, radikale og Socialdemokratiet er udtryk for, begreber, der ligger på dødslejet verden over." (Se kilde 2 s. 8).

På den yderste venstrefløj derimod lå sympatien hos Sovjetunionen og dets påståede kommunistiske paradis. Den danske venstrefløj var blind over for Stalins forbrydelser. Venstrefløjen bestod af Danmarks Kommunistparti (DKP), som fra 1932 fast sad i Folketinget. Dog kun med 2-3 mandater, så det var via fagforeningsarbejde og igennem kulturlivet, at DKP fik indflydelse på ikke mindst intellektuelle kulturradikale og såkaldte "salonkommunister". Eksempelvis samledes folk fra venstrefløjen (inklusiv socialdemokrater og radikale) i foreningen Frisindet Kulturkamp (1935-39) for at bekæmpe tidens antidemokratiske og fascistiske strømninger.

Den storpolitiske udvikling i Europa radikaliserede den hjemlige politiske debat, der kom til at handle om nazisme kontra demokrati. I 1936 drog 550 frivillige danskere til Spanien for at kæmpe mod general Francos fascister, mens 2.000 tog til Finland for at hjælpe i krigen mod Stalins kommunister. Da Hitler og Stalin vedtog en ikke-angrebspagt i august 1939, blev en del danskere politisk hjemløse for en tid, men kort efter brød Anden Verdenskrig ud. På ny måtte der vælges side.

▲ Til sidens top

Hvad var den danske neutralitetspolitik?

Op igennem 1930'erne førte den danske regering med oppositionens opbakning en slags neutralitetspolitik. Selvom Danmark ikke var upartisk i traditionel folkeretslig forstand, søgte den radikale udenrigsminister Peter Munch (1870-1948) at tilpasse sig Tyskland ud fra devisen: "Vi må indrette os således, at vi militært intet betyder. Da kan Tyskland ikke mistænke os for at ville slå følge med dets fjender". (Se kilde 1 bd. 13, s. 193).

Hermed fortsatte Danmark den udenrigspolitiske linie, som landet siden 1864-nederlaget til Tyskland havde ført, og som under diplomaten og udenrigsministeren Erik Scavenius havde bragt Danmark sikkert igennem Første Verdenskrig. Den hvilede på erkendelsen af, at et egentligt militært forsvar af Danmark var umuligt over for en stormagt som Tyskland. I stedet gjaldt det om at tilpasse sig de til enhver tid herskende magtforhold. Det betød for Munch, at Danmark skulle

"ligge død" i forhold til et stadig mere aggressivt, nazistisk Tyskland. Tyskland oprustede kraftigt fra 1935, hvilket Danmark undlod at fordømme i Folkeforbundet (den tids FN).

I udlandet var der nok forståelse for den danske neutralitets- og sikkerhedspolitik i lyset af Danmarks strategisk udsatte beliggenhed. Og der var ikke hjælp at hente i tilfælde af et tysk angreb, hvilket den engelske udenrigsminister Eden meddelte statsminister Stauning i april 1937. Det skete blot en måned efter, at tankerne om et nordisk forsvarsforbund var endeligt skrinlagt, og den danske statsminister i den såkaldte "lænkehundstale" havde erklæret, at Danmark ikke havde "fået overdraget opgaven som lænkehund eller anden vagtopgave på Nordens vegne". (Se kilde 2 s. 17-18).

Herefter var der reelt kun en mulighed tilbage, hvis dansk suverænitet skulle sikres, nemlig at gøre alt for at bevare de gode, venlige relationer til Tyskland. Den 31. maj 1939 blev et højdepunkt i den tilpasningsivrige neutralitetspolitik, da Danmark som det eneste nordiske land undertegnede ikke-angrebspagten med Tyskland. Et lille år efter kom konsekvensen af et svagt forsvar, da Danmark den 9. april 1940 kunne besættes af Tyskland stort set uden kamp.

▲ Til sidens top

Hvilke fordele og omkostninger indebar neutralitetspolitikken?

1930'ernes danske neutralitets- og sikkerhedspolitik var det lille, militært underlegne lands forsøg på at sikre sin nationale suverænitet overfor en stormagt som Tyskland. Danmark søgte at tilpasse sig og udvise imødekommenhed over for den sydlige nabo, vel at mærke uden samtidig at støde en anden europæiske stormagt, England, fra sig. Dansk udenrigspolitik blev en balancegang for at fastholde en fredelig, konfliktløs sameksistens med begge de to rivaliserende magter.

Tyskland og England var Danmarks store samhandelslande, hvorfor neutralitetspolitikken blev et middel til at sikre det danske velfærdssamfund, som var under opbygning. Netop velfærdssamfundet kunne i sidste ende vise sig at være det bedste forsvar ved en fjendtlig besættelse af landet. Danmark kunne kun bevare sin eksistens som nation i og med, at det danske folk i et demokratisk velfærdssamfund udgjorde en social, økonomisk, politisk og kulturel ubrydelig enhed.

Men dansk neutralitetspolitik havde også sin pris i form af menneskelige omkostninger og knægtelse af ytringsfriheden. Det store offer blev de godt 20.000 tyske flygtninge, der kom til landet. Under 10% af dem, der passerede Danmark i løbet af 1930'erne, fik længere tids opholdstilladelse. De fleste flygtninge var af jødisk herkomst og på flugt fra de nazistiske forfølgelser og jødelove. Ikke desto mindre valgte de danske politikere at afvise dem ved grænsen. Dermed sendte Danmark flygtningene tilbage til en uvis skæbne, der for mange betød døden i de tyske udryddelseslejre.

I 1938 begrundede justitsminister K. K. Steincke denne flygtningepolitik med, at de tyske jødelove var almindelige borgerlige love, og derfor kunne Danmark ikke give politisk asyl. De flygtninge, som fik politisk asyl, modtog ingen økonomisk hjælp og blev påbudt at være politisk passive. Samtidig samarbejdede dansk politi med Gestapo om at bekæmpe venstreorienterede, som flygtede fra Tyskland.

Allerede i 1933 opfordrede udenrigsminister Peter Munch dansk presse til at "holde igen udadtil", da intet måtte støde Hitler. Munch fastholdt siden mundkurven ved at indkalde til såkaldte "At komme til te hos dr. Munch"-møder. Størstedelen af dansk presse og kulturliv fulgte ukritisk opfordringen, og en del valgte at udtrykke deres begejstring for Hitler og hans "brune helte". Derimod blev en række kritikere, såsom debattøren Poul Henningsen og arkitekten Edvard Heiberg, truet, fyret eller ligefrem fængslet.

Tysklands stadig mere aggressive udenrigspolitik gjorde neutralitetspolitikken besværlig, og den danske regering forsøgte at nedtone og fortie uoverensstemmelser. Det gjaldt konstant i spørgsmålet om Sønderjylland, som siden genforeningen i 1920 udgjorde den "blødende grænse" mod syd; det gjaldt tyske fly og skibe, som i 1938 øvede på dansk territorium; og det gjaldt i månederne op til besættelsen, hvor tyske ubåde torpederede og sank danske handelsskibe, hvilket regeringen udlagde som minesprængninger.

▲ Til sidens top

Hvorfor valgte Tyskland at angribe Danmark?

Tyskland angreb Danmark af rent strategiske årsager som led i en militær operation, hvis primære mål var Norge.

Ved krigens udbrud i september 1939 erklærede Danmark, Norge og Sverige sig neutrale, mens Finland i november 1939 blev angrebet af Sovjetunionen. På det tidspunkt havde Hitler ingen planer om at angribe de nordiske lande, men da den ventede tyske storoffensiv mod Frankrig trak ud, satte de krigsførende stormagter i stedet fokus på Skandinavien.

De vestlige allieredes interesse lå dels i at bremse udskibningen i de norske farvande af svensk malm til tysk rustningsindustri, dels i at åbne en anden front som aflastning for det truede franske forsvar. For at komme før englænderne i kapløbet om Skandinavien udviklede den tyske krigsledelse en overraskelsesoperation med kodenavn "Weserübung". Den 1. marts 1940 afgav Hitler sin førerbefaling: "Herved skal et engelsk overgreb på Skandinavien og Østersøen forebygges, vor malmbasis i Sverige sikres, og krigsmarinens og luftvåbenets udgangsstilling mod England udvides." (Se kilde 1 s. 188).

I operationen var Danmark tiltænkt rollen som en slags trædesten for de tyske tropper på deres vej til Norge. Stillet over for et ultimatum regnede man i Tyskland med, at den danske regering ville acceptere, at tyskerne såvel fik fri transport op gennem Jylland samt flådebaser i Frederikshavn og Skagen. Når Hitler i sidste ende, og så sent som i marts 1940, alligevel valgte at angribe og besætte hele Danmark, skyldtes det alene en militærteknisk ændring. Denne fandt sted da det tyske luftvåben pludselig stillede krav om, at Ålborg flyveplads skulle bruges til mellemlandinger, hvorfor "Frederikshavn og Skagen" blev streget over og erstattet med ordet "Dänemark" i de militære papirer.

Nu ventede den tyske flåde blot på, at isen i Kattegat skulle bryde, så man i ly af forårets lange og mørke nætter kunne overraske englænderne i kapløbet om Norge. Flere gange udskød Hitler afrejsedatoen for Norgesfelttogets 100.000 mand, hvoraf cirka 40.000 var afsat til erobringen af Danmark. Først den 2. april lagde Hitler sig fast på, at angrebet skulle finde sted den 9. april 1940; tilfældigvis samtidig med, at englænderne den 8. april indledte mineringen af norsk farvand. På minuttet kl. 04.15 blev Danmark den 9. april 1940 angrebet af Tyskland.

▲ Til sidens top

Hvad vidste man i Danmark før den 9. april 1940?

I generationer har den kampløse kapitulation den 9. april 1940 stået som en skamplet på den danske nations ære, på den danske mands selvrespekt og på Danmarks omdømme i udlandet. For hvorfor kæmpede Danmark ikke for sin frihed og ydede sin indsats for verdensfreden, som andre lande valgte at gøre? Det spørgsmål kan der ikke gives noget entydigt svar på.

Efter besættelsesårene er talrige myter opstået om, hvem der vidste hvad i tiden op til den 9. april, myter, som er skabt ud fra et ønske om at placere et ansvar og sikre et alibi for kapitulationen. I den mest berømte, Rostockmyten, hævdes det, at udenrigsminister Peter Munch den 17. marts 1940

besøgte den tyske SS-chef Himmler i Rostock og lovede den tyske hær fri indmarch i Danmark. Men myten har intet på sig: I sagens natur måtte overraskelsesangrebet "Operation Weserübung" hemmeligholdes til det sidste.

I Danmark vidste man reelt intet, før de tyske tropper var på vej til den danske grænse. Da der i dagene op til den 9. april indløb meldinger om, at noget truende var under opsejling, bar den danske regerings forholdsregler præg af misforståelser, naivitet og passivitet. Nok modtog Danmark i månederne op til besættelsen diplomatiske rygter om, at Tyskland planlagde en militær aktion mod Norge, men at Danmark kunne være målet for et tysk angreb, hverken nævnte eller troede nogen på. I statsminister Staunings regering håbede man til det sidste, at neutralitetspolitikens "ligge død"-filosofi ville bringe krigens ødelæggelser uden om Danmark.

Så sent som den 4. april 1940 indløb den første egentlige advarsel fra det danske gesandtskab i Berlin, hvis oplysninger stammede fra højtstående tyske officerer, som i upræcise vendinger talte om en nært forestående tysk aggression mod Danmark og Norge. Men den danske regering fandt ikke oplysningerne troværdige og valgte at sidde advarslen overhørig. I stedet mente regeringen, at det gjaldt om at bevare roen for ikke at provokere tyskerne til at angribe Danmark. Derfor afviste regeringen hærens anmodninger den 6. såvel som den 8. april om at måtte mobilisere sikringsstyrkens knap 60.000 mand.

Mandag den 8. april var det alligevel for sent at mobilisere et dansk forsvar imod de tyske troppekonzentrationer syd for grænsen og flådeaktiviteter i Storebælt. Det stod nu klart, at freden var i fare, og på forsiden af avisen Nationaltidende kunne man læse: "Om et døgn eller mindre kan der være skabt en helt ny situation i Skandinavien". (Se kilde 3 s. 17).

Om aftenen den 8. april samledes lederne af de politiske partier. Man var i det store og hele enige om, at det eneste, der nu var at gøre, var at vente og se, hvad tyskerne havde af krav, og derefter som neutral nation protestere eller acceptere. Derpå gik landets ledere hjem og sov. Tidlig næste morgen blev de taget på sengen af de tyske tropper.

Et ubesvaret spørgsmål vil altid stå tilbage: Hvad nu hvis Danmark havde valgt at kæmpe den 9. april 1940? Åren ville være reddet, men er det realistisk at tro på, at et nok så stærkt dansk forsvar kunne have modstået en stormagts voldsomme angreb og i så fald, hvordan ville Danmark have set ud bagefter?

▲ [Til sidens top](#)

▲ [Tilbage til hovedmenuen for Besættelsen](#)

B. Forløbet af besættelsestidens 1. fase (1940-43).

Del 3: Besættelse og samarbejdspolitik

Hvad skete der den 9. april 1940?

Klokken 4.15 om morgenen den 9. april 1940 invaderede tyske tropper Danmark. To tyske divisioner på i alt 40.000 mand angreb Danmark på land, til vands og fra luften. Ved den dansk-tyske grænse, hvor 2.500 danske soldater lå i høje ste alarmberedskab, kom det til spredte kampe. I den ulige kamp faldt 11 danske soldater og 3 grænsegendarmen før den tyske ilmarch op gennem Jylland kunne fortsætte. Hovedangrebsmålet var Ålborg Flyveplads, som de tyske faldskærmstropper erobrede kl. 6.30 uden kamp; i øvrigt var det første gang i krigshistorien, at faldskærmssoldater blev sat ind.

På øerne landsatte den tyske marine fra kl. 4.25 tropper, der overraskede de 12.500 mand (heraf godt halvdelen nyindkaldte rekrutter) på de danske kaserne. Tropperne "sikrede" de vigtigste

havne, broer og veje, mens det tyske luftvåben (Luftwaffe) bombede de danske fly på Værløse Flyveplads. Det kostede to livet.

I København lagde et tysk troppeskib med 800 mand til ved Langelinje. De overrumplede det danske militærs hovedkvarter på Kastellet og indtog Amalienborg efter en kortvarig ildkamp med livgarden. At tyskerne kunne sejle lige forbi den danske flåde og Middelgrundsfortet, hvor kanonen havde sat sig fast, og indtage hovedstaden er siden blevet symbolet på det lidet heroiske danske forsvar.

Samtidig med invasionen tog den tyske gesandt Renthe-Fink kontakt til den radikale udenrigsminister Peter Munch og forlagde ham det tyske ultimatum: Dansk kapitulation, ellers ville Luftwaffe, der som "sorte fugle" fløj truende rundt over hovedstaden, begynde at bombe. Kl. 5.30 mødtes Munch og regeringens øvrige ledere med kong Christian X og de øverste for værnene. Efter en kort rådslagning om, hvorvidt der skulle kæmpes videre, blev det besluttet at kapitulere. Kl. 6.00 (om end ved en fejl først 2 timer senere i Sønderjylland) udgik ordren om at stoppe kampene. I alt døde 16 danskere og 23 såredes.

Efter beslutningen var truffet forestod tre opgaver for den danske regering:

- **For det første** at svare den tyske gesandt, at man under protest accepterede de tyske kapitulationskrav.
- **For det andet** at forklare situationen for danskerne, der via radioen og i aviserne modtog regeringens og kongens proklamation, der opfordrede "Befolkningen til rolig og behersket Holdning overfor de Forhold, som nu er opstaaet". (Se kilde 3 s. 22).
- **For det tredje** at informere den samlede Rigsdag om, at kapitulationen var sket for "at skåne landet og folket for en krigstilstands følger", hvilket statsminister Stauning gik på talerstolen og gjorde kl. 21.00. (Se kilde 4 s. 24).

Hvad betyder en fredsbesættelse?

Fredsbesættelsen var forestillingen om, at Tysklands angreb på Danmark ikke var en krig. I stedet var der tale om en fredelig tysk besættelse af landet. Det kom i realiteten til at betyde, at Danmark efter den 9. april 1940 fungerede videre på en illusion om at være en suveræn stat. Hermed opnåede Danmark en særstatus sammenlignet med andre besatte lande. I Norge, Holland og Frankrig overtog den tyske besættelsesmagt regeringsmagten og den overordnede administration af landet. Det skete ikke i Danmark. Her kunne konge, regering og Folketing, men også hele det offentlige administrationsapparat samt domstole, politi og militær, fortsætte. Det gjaldt fra den 9. april 1940 og frem til den 29. august 1943 og med modifikationer videre frem til den 5. maj 1945.

Fredsbesættelsen var ikke en formel, bindende dansk-tysk aftale. Den blev en praksis hvilende på "løfterne af 9. april". "Løfterne" var at læse i den skrivelse, som fulgte det tyske ultimatum om dansk kapitulation. Heri stod der, at de tyske tropper ikke betrødte dansk jord "i fjendtligt øjemed", da "Tyskland ikke har til hensigt ved sine foranstaltninger hverken nu eller for fremtiden at antaste kongeriget Danmarks territoriale integritet eller politiske uafhængighed." (Se kilde 4 s. 18).

I den danske regerings svarnote tog man tyskerne på ordet og gentog "løfterne" om tysk fredsbesættelse og dansk suverænitet. Man svarede endvidere, at "Den danske regering har under den givne situation besluttet sig til at ordne forholdene her i landet under hensynstagen til den stedfundne besættelse. Denne nedlægger dog en alvorlig protest mod denne krænkelse af Danmarks neutralitet." (Se kilde 2 s. 26)

Det var udenrigsminister Munch, der stod bag de taktisk kloge formuleringer i svarnoten. Her blev det dels slået fast, at Danmark fortsat var en suveræn stat ledet af en dansk regering; dels at Danmark var et neutralt land og derfor måtte protestere over krænkelse. Dermed fik Munch uden

at støde Tyskland sendt et signal til den danske befolkning og til hele omverdenen om, at regeringen ikke var på tysk side.

Det var en betingelse for fredsbesættelsen, at illusionen om Danmark som suveræn og neutral stat blev opretholdt. Derved kunne Tyskland forhandle med Danmark som med et hvert andet land og gennem det respektive lands udenrigsministerium. Det betød, at 1930'ernes neutralitetspolitik, der først og fremmest handlede om at beskytte Danmark mod at blive draget ind i krig, kunne fortsætte efter den 9. april 1940. De danske politikeres råderum blev dog væsentligt mere snævert med en tysk besættelsesmagt, der ganske vist spillede med på illusionen om "løfterne af 9. april", men kun så længe det kunne betale sig.

Hvad var samlingsregeringen?

"Nu er det Danmark og alene Danmark, det gælder" lød de afsluttende ord fra Rigsdagens formand om aftenen den 9. april 1940. Med en ydre fjende i landet handlede det frem for alt om at stå sammen indadtil som nation. (Se kilde 4 s. 24)

Næste morgen blev den siddende SR-regering udvidet med repræsentanter fra oppositionen. Venstre fik udnævnt tre ministre uden ministerium og de Konservative det samme, deriblandt John Christmas Møller. Hermed havde regeringen skabt en national samlingsregering, som oppositionen accepterede på betingelse af, at ansvaret for kapitulationen alene var SR-regeringens. Samlingsregeringen havde sine klare fordele:

- Den signalerede over for den danske befolkning, at alle måtte stå sammen i en svær tid, og at landet var tryk i samlingsregeringens hænder.
- Den viste den tyske besættelsesmagt, men også det store udland, at Danmark stadigvæk fungerede som en uafhængig nationalstat, og at den danske samarbejdspolitik hvilede på det bredeste parlamentariske grundlag.
- Den holdt de udemokratiske yderfløje uden for politisk indflydelse og stemplede dem som unationale. Det gjaldt i særdeleshed de danske nazisters parti (DNSAP) og deres samarbejdspartnere i Bondepartiet, men til dels også kommunisterne (DKP).

Samlingsregeringen styrkede den indre og ydre front ved at give næring til forestillingen om det nationale fællesskab. Men på Christiansborg knirkede det politiske sammenhold.

Venstre og de Konservative forlangte større politisk indflydelse og truede med at sprænge samlingsregeringen. Samtidig krævede tyskerne øget dansk tilpasningsvillighed - ellers ville nazisterne i DNSAP gerne overtage landets ledelse.

Efter lange og svære forhandlinger oprettedes den 2. juli 1940 Rigsdagens Samarbejdsudvalg på ni medlemmer fra samlingsregeringens partier.

Nimandsudvalget var et slags forretningsudvalg, der drøftede vigtige sager angående besættelsesmagten, hvorefter regeringen traf beslutning. Den 8. juli blev samlingsregeringen rekonstrueret. Regeringens ministerposter blev skåret ned fra 18 til 12, og de blev mere ligeligt fordelt mellem de 4 samlingspartier. Den socialdemokratiske statsminister Stauning fortsatte, hvorimod den radikale Munch (i øvrigt efter kongens ønske) blev ofret til fordel for en ny udenrigsminister, diplomaten og den radikale politiker Erik Scavenius. Det private erhvervsliv og embedsmændene blev repræsenteret med to upolitiske ministre.

Med en ny og stærkere samlingsregering var man klar til at forlade den passive tilpasningspolitik og i stedet samarbejde aktivt med besættelsesmagten.

Hvem var Erik Scavenius?

Erik Scavenius (1877-1962) personificerer om nogen samarbejdspolitikken, og han var fra 1940 til 1943 den mest centrale og omstridte person i dansk politik. Efter en lang karriere som diplomat, og en kortere som radikal politiker, blev Scavenius i sommeren 1940 hentet ind som ny udenrigsminister. Hos både danskerne og tyskerne nød Scavenius stor anseelse for som udenrigsminister at have ført Danmark, smidigt, neutralt og uskadt igennem Første Verdenskrig. Ved sin tiltrædelsestale (den siden så beryggede 8. juli-erklæring) slog Scavenius tonen an og lagde op til en mere samarbejdsvrig dansk kurs: "Ved de store tyske sejre, der har slået verden med forbavselse og beundring, er en ny tid oprundet i Europa ... Det vil være Danmarks opgave herunder at finde sin plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt samarbejde med Stortyskland". (Se kilde 1 bd. 13, s. 216).

Dermed var den radikale Munchs passive samarbejdslinie, der i Scavenius øjne byggede på en fiktion om dansk neutralitet, skudt i sænk. Scavenius mente, at der måtte føres realitetspolitik, og realiteterne i 1940 var, at Danmark var besat af Europas stærkeste militærmagt, som man for alt i verden måtte stå på god fod med. Denne goodwill-politik dominerede det dansk-tyske samarbejde frem til augustoprøret 1943, men gjorde Scavenius upopulær blandt sine politiske modstandere i Rigsdagen og ikke mindst i den danske offentlighed og befolkning.

I 1942 blev Scavenius statsminister, men han truede gentagne gange med at gå af under de store kriser, hvis Rigsdagen ikke fjede ham. Det gjorde den under protest, for reelt var der intet alternativ til Scavenius - i det mindste ikke et, som tyskerne havde tillid til og kunne acceptere. 10 måneder fik Scavenius som landets regeringschef, og indtil augustoprøret var han for politikerne et nødvendigt "onde" i bestræbelserne på at sikre fredsbesættelsen. Politikerne havde brug for Scavenius' styrke, hvad enten det var som værn imod en kynisk besættelsesmagt eller som lynafleder for en kritisk befolkning.

Hvad var samarbejdspolitikken?

Den kurs, som den danske regering førte over for den tyske besættelsesmagt i tiden frem til den 29. august 1943, kaldes samarbejds- eller forhandlingspolitikken. Der var tale om et dansk-tysk samarbejde med det klare formål at undgå krigens ulykker på dansk jord og en nazificering af det danske samfund. Men hvor langt skulle de strække sig i samarbejdet og bestræbe sig på at tækkes den tyske besættelsesmagt? Det var det store spørgsmål, de danske politikere stod over for.

Den 9. april 1940 stod det klart, at den danske regering intet andet alternativ havde end at indlede et samarbejde med besættelsesmagten. Det bakkede Rigsdagen, kongen og hele det officielle Danmark op om, men også befolkningen i dens stiltiende accept. Imidlertid forandrede og udviklede samarbejdspolitikken sig i løbet af besættelsen først og fremmest bestemt af verdenskrigens gang. I de første måneder førte regeringen med udenrigsminister Munch i spidsen en afventende, passiv politik over for besættelsesmagten. Det handlede om at fastholde dansk neutralitet og suverænitet, hvis krigen sluttede hurtigt, og Danmarks skæbne skulle afgøres på en fredskonference. Med stormagten Frankrigs fald i juni 1940 svandt dette håb. Danskerne måtte i stedet indstille sig på, at landet var besat - måske langt ud i fremtiden. Derfor indledte regeringen med den ny udenrigsminister Scavenius en mere aktiv samarbejdslinie over for tyskerne.

Gevinsten var, at det lykkedes Danmark (modsat Norge, Frankrig og Holland) at bevare sin suverænitet på langt de fleste områder. Til gengæld måtte Danmark give køb på retssikkerheden og ytringsfriheden for landets borgere.

Tilknytningen til Tyskland blev stadig mere markant, især hvad angik det økonomiske, erhvervsmæssige samarbejde. Således prægede den aktive samarbejdslinie tiden frem til sommeren 1942, og den foregik på alle niveauer af det danske samfund. Det kom til udtryk, da Udenrigsministeriet i juli 1940 tog initiativ til Dansk-tysk Forening, hvis formål var "at udvikle og

støtte forretningsmæssige, tekniske, kunstneriske, litterære, videnskabelige og sociale Forbindelser og derved uddybe gensidig Forstaaelse mellem Danmark og Tyskland". (Se kilde 6 s. 103).

I sommeren 1942 blev den tyske sejrsmarch på østfronten bremsset, og en dansk modstandsvilje begyndte at spire frem. Tyskernes besættelsespolitik blev mere aggressiv og i takt hermed blev regeringens samarbejdspolitik nedtonet. Det foregik under en ny dansk statsminister, socialdemokraten Vilhelm Buhl (1881-1954).

Buhl sad fra maj 1942, hvor han afløste Danmarks afdøde landsfader Stauning, til udenrigsminister Scavenius overtog posten et halvt år senere. Buhl var ikke lige så tilpasningsivrig og derfor ikke lige så vellidt af tyskerne, som sin udenrigsminister var det. Men i store træk fortsatte regeringen sin samarbejdspolitik under Buhls ledelse. Trods kravet om flere indrømmelser til tyskerne, og en voksende utilfredshed på de indre danske linier, holdt regeringens samarbejdspolitik helt frem til augustoprøret i 1943.

Hvem var besættelsesmagten?

For tyskerne var fordelene ved fredsbesættelsen tydelige. Tyskland var den 9. april 1940 kommet næsten omkostningsfrit ind i Danmark og kunne indtil augustoprøret 1943 holde landet besat med et minimum af tropper og materiel.

Fredsbesættelsen sikrede en gnidningsfri dansk-tysk vareudveksling, og dansk fødevareeksport blev fra 1941 mere og mere vigtig for det tyske hjemmemarked. Det danske "mønsterprotektorat" havde også en propagandaværdi i forhold til udlandet, hvor neutrale lande så nazismens tilsyneladende venlige ansigt.

Det kunne således betale sig for tyskerne at opretholde illusionen om, at et fredsbesat Danmark var en neutral, suveræn stat, som det tyske udenrigsministerium samarbejdede med. Således førte det tyske udenrigsministerium politiske forhandlinger med den danske regering, mens hæren (værnemagten) tog sig af militære, sikkerhedsmæssige spørgsmål. Kompetencefordelingen gav dog enkelte især juridiske uoverensstemmelser. Disse blev i det store og hele løst af de tyske myndigheder på de daglige morgenmøder, der sikrede en ensartet besættelsespolitik over for Danmark.

Det tyske udenrigsministerium var i Danmark repræsenteret ved gesandten Cecil von Renthe-Fink, der med besættelsen fik titel af rigsbefuldmægtiget. Herunder arbejdede en række civile embedsmænd, i 1941 knap 100 og i 1943 godt det dobbelte. Sammenlignet med andre besatte lande krævede Danmark en relativt lille administration. Men ro og orden varede ikke ved, og en ny stærk mand ved navn Werner Best blev i november 1942 indsat som ny rigsbefuldmægtiget.

Som øverstkommanderende for de tyske tropper i Danmark sad general Erich Lüdke, indtil han i oktober 1942 blev afløst af den mere brutale general Herman von Hanneken.

Indtil 1943 blev Danmark "holdt" af to reservedivisioner, hvis samlede styrke udgjorde 14.-21.000 mand. Hovedparten var dårligt udrustede rekrutter, ligesom Danmark i stigende grad blev brugt til rekreationsophold for nedslidte tyske divisioner. Efterhånden som frygten for en allieret invasion på den jyske vestkyst voksede, optrappede tyskerne antallet af divisioner i Danmark. Det kulminerede i august 1944 med 180.000 mand. Hertil kom cirka 50.000 mand fra det tyske luftvåben og marine. I takt med de militære nederlag og den voksende danske modstandsvilje lagde besættelsesmagten i Danmark en hårdere kurs. Det indebar, at Værnemagten blev mere synlig, men også at en ny stærk magtinstans, det tyske sikkerhedspolit, fra efteråret 1943 begyndte at operere i Danmark.

Resultatet var interne tyske magtkampe og splid, hvilket gjorde det sværere for de danske samarbejdspolitikere at orientere sig i forhold til den tyske besættelsesmagt, der ikke længere optrådte som en enhed.

Hvordan fungerede det dansk-tyske samarbejde under pres?

Samarbejdspolitikken var i det store og hele en succes for regeringen, eftersom den bragte Danmark uskadt igennem størstedelen af besættelsestiden. Trods store politiske kriser undervejs, som også skabte splid internt i Danmark. Der var tre større kriser i de første år, og de illustrerer hver især samarbejdspolitikkenes hårfine balance imellem at bevare en god kontakt til besættelsesmagten og samtidig sikre indre dansk borgfred:

- Nytårskrisen var den første alvorlige krise. Den begyndte i efteråret 1940, hvor den danske samlingsregering, og dermed selve det parlamentariske system, blev angrebet fra to sider. Fra den ene side af de danske nazister (DNSAP), der med støtte fra kredse i Berlin truede med at overtage regeringsmagten. På den anden side stod de konservative kræfter i den såkaldte Danmarks- og Højgaardkreds, der ønskede samlingsregeringen erstattet med en gruppe forretningsmænd. Kritikken tog til, og den rigsbefuldmægtigede i Danmark udtrykte sin store utilfredshed med regeringens manglende tyskvenlighed. Men samlingsregeringens partier og kongen stod fast og afviste ved årsskiftet det tyske ønske om at udskifte statsminister Stauning med en upolitisk leder. Tyskerne bøjede sig, men fire af de mere tyskfiendtlige danske politikere - socialdemokraterne Hartvig Frisch, Hedtoft Hansen, H. C. Hansen og den konservative Christmas Møller - måtte i begyndelsen af 1941 se sig udskiftet.
- Den skjulte ministerkrise udspillede sig i sommeren 1941 og drejede sig om hvervningen af frivillige danskere til det tyske Ruslandsfelttog. Den 29. juni indledtes en offentlig hvervning til Frikorps Danmark; det var et alvorligt brud på dansk lov, der forbød fremmede magters hvervning på dansk territorium. Spørgsmålet var, hvordan den danske regering skulle forholde sig til dette. Den 2. juli skrev Udenrigsministeriets Pressebureau, at det var: "med den kongelige danske regerings billigelse". (Se kilde 4 s. 81). Scavenius' ministerkolleger var stærkt utilfredse med svaret, og det kom til åbent opgør, som dog blev skjult for både tyskerne og den danske offentlighed. Der lød krav om at afsætte den tyskvenlige udenrigsminister, men de alternative kandidater afviste Staunings forespørgsler, og en styrket Scavenius valgte at blive siddende som samarbejdspolitikkenes danske forhandler.
- Den hidtil alvorligste krise i det dansk-tyske forhold var telegramkrisen til trods for, at den lignede en bagatel. Hitler sendte en lykønskning på kong Christian 10.'s fødselsdag den 26. september 1942, hvortil kongen svarede: "Udtaler min bedste tak, Chr. R." (Se kilde 4 s. 92). Denne korte "varekvittering" fornærmede Hitler, der straks hjemkaldte sin rigsbefuldmægtigede og den øverstkommanderende. Danmark svævede en måned i angst og uvished om, hvad der ville ske, før Hitler udnævnte Werner Best som ny rigsbefuldmægtiget og kaldte Scavenius til møde i Berlin. Her blev Scavenius forelagt en ny dansk ministerliste med sig selv som stats- og udenrigsminister. Efter tysk pres og svære forhandlinger på et splittet Christiansborg, stod et nyt ministerium klart med den radikale politiker og diplomat Scavenius i spidsen. Det var den 7. november 1942, og den danske samarbejdslinie skulle vise sig at få endnu 10 måneder at leve i.

Hvem var Werner Best?

Werner Best (1903-1989) var tysk rigsbefuldmægtiget i Danmark fra telegramkrisen i november 1942 til kapitulationen i maj 1945. Hitler sendte Best til København som en "nationalsocialist med en hård hånd", hvilket Best som SS-officer havde vist ved de morderiske jødefordrivelsers i Polen og

Frankrig. (Se kilde 4 s. 99). Alligevel blev juristen Best først og fremmest kendt i Danmark for sit gode og nære samarbejde med Scavenius - jævnfør deres berømte ugentlige talemaler.

På denne måde blev SS-officeren Best i tiden frem til augustoprøret, men også i det resterende 1,5 år af besættelsen, den tyske garant for, at det dansk-tyske samarbejde fungerede så optimalt, som det kunne. I løbet af 1943 stillede andre tyske instanser som værnemagten og politiet krav om en hårdere danskerkurs - de danske sabotører skulle bekæmpes med dødsstraf og deportationer. Det bremsede Best. Når Best så bevidst brugte "fløjlshandsken" over for danskerne, skyldtes det, at han ville vise Berlin, hvordan han omkostningsfrit og uden brug af pisker kunne integrere Danmark i det tyske storrig.

Fredsbesættelsen og samarbejdet mellem Scavenius og Best kulminerede ved Rigsdagsvalget i marts 1943, som Best trods modstand fra Berlin fik gennemtriumfet. Dermed viste han over for Berlin, at dels bakkede danskerne op om samarbejdspolitikken dels, at det besværlige danske nazistparti ikke havde nogen fremtid. Herefter blev den økonomiske støtte til partiet inddraget. Augustoprøret 1943 blev det store nederlag for Best forståelsespolitik. Samarbejdspolitikken brød sammen, og Scavenius forsvandt fra den politiske scene. Best mistede anseelse i Berlin og tabte magt i forhold til tysk politi og værnemagt i Danmark, der nu satte bekæmpelsen af modstandsbevægelsen højt på dagsordenen. Alligevel fortsatte Best sin diplomatiske forståelseslinje via forhandlinger med udenrigsministeriets direktør Nils Svenningsen og Departementschefstyret i et vist omfang, omend tyskernes kurs blev markant hårdere og mindre imødekommende overfor det danske synspunkt i takt med, at datoen for det endelige tyske nederlag nærmede sig.

I 1948 blev Best dømt til døden for sin skyld i jødeaktionen i 1943, men i 1951 blev han benådet og udvist af Danmark.

Hvad var jurisdiktionsspørgsmålet?

Spørgsmålet om jurisdiktion - det vil sige domsmyndighed - handlede i besættelsestiden om, hvorvidt danske borgere skulle dømmes af danske domstole og efter dansk lov. Det vil sige i overensstemmelse med fredsbesættelsens idé om, at danskerne selv tog sig af indre anliggender. Men i sager, hvor danske borgere udgjorde en trussel mod den tyske værnemagts sikkerhed (for eksempel i spørgsmål om sabotage, spionage og anden undergravende virksomhed), var det så ikke værnemagtsdomstolene og tysk krigsret der gjaldt? Spørgsmålet gav gentagne gange anledning til splid imellem tyskerne og danskerne, da det grundlæggende handlede om, hvorvidt illusionen om dansk suverænitet, som hele samarbejdspolitikken hvilede på, kunne opretholdes.

Hitler gav i en førerordrer den 1. august 1940 værnemagten ret i, at tysk krigsret også gjaldt danske forbrydelser, og indtil efteråret 1942 var problemerne ikke større, end at de i praksis kunne løses:

Tre danske sabotører blev dømt ved tysk krigsret og afsonede få år i danske fængsler.

Men den voksende danske modstand og de stadig flere sabotageaktioner skabte problemer i det dansk-tyske samarbejde. De danske domstole kunne ikke idømme dødsstraf, og de danske samarbejdspolitikere gik ikke på kompromis og undlod at indføre dødsstraf. Besættelsesmagten skærpede kursen over for modstanden ved fra efteråret 1942 at dømme flere danskere efter tysk krigsret. Frem til augustoprøret 1943 blev 39 danske statsborgere dømt, heraf fem til døden. De fire blev benådet, mens den første henrettelse af en modstandsmand fandt sted den 28. august 1943. Dermed bristede illusionen om den danske suverænitet, og jurisdiktionen gled Danmark af hænde.

Hvad skete der ved Rigsdagsvalget?

Den 23. marts 1943 var der valg til Rigsdagen (datidens Folketing). Datoen var ikke tilfældig, idet Rigsdagens fireårige valgperiode udløb den 2. april. Herefter stod den siddende Rigsdag i henhold

til grundloven uden formel legitimitet (befolkningsopbakning) og kunne dermed være lettere at fjerne for besættelsesmagten.

Op til valget herskede der i Danmark tvivl om, hvorvidt besættelsen ville medføre udskydelse af Rigsdagsvalget, sådan som det var sket med kommunevalget. Et parlamentarisk valg midt i Hitlers nazistiske Europa forekom i sig selv absurd, og i Berlin var man urolige for, at valget kunne fælde den samarbejdsvrige Scavenius-regering eller føre til uroligheder i det danske mønsterprotektorat. Men Best fik overbevist Berlin og kunne den 1. marts meddele Scavenius, at Hitler havde indvilliget.

Efter dansk-tysk aftale blev Rigsdagsvalget ikke et frit valg. Det forløb uden valgkamp partierne imellem, med brug af (selv-)censur i medierne, forbud mod et parti (DKP), ligesom tidens vigtigste emne, dansk politik over for besættelsesmagten, ikke blev diskuteret. De illegale kommunister, Frit Danmarks folk og England over BBC opfordrede uden held danskerne til at stemme enten blankt eller på nejsigere blandt partikandidaterne. Alligevel blev valget en stor triumf for samarbejdspolitikernes partier - og personlige sejre for Scavenius og Best. Valgdeltagelsen var på hele 89,5%, og vælgernes opbakning til de samarbejdende partier var overvældende, 94,6% (svarende til 140 af tingets 148 medlemmer) af stemmerne gik til disse partier.

Omvendt blev valget et stort og afgørende nederlag for de partier, der stod uden for samarbejdet og dermed uden for det nationale sammenhold. Det gjaldt først og fremmest de danske nazister i DNSAP og for Bondepartiet. De fik samlet 5 mandater og var færdige i dansk politik. Men også for det eneste legale protestparti, Dansk Samling, blev valget en skuffelse. Således nød regeringens samarbejdslinie endnu stor opbakning i foråret 1943.

Modstandssynspunktets sejr kom først et halvt år senere.

▲ [Til sidens top](#)

▲ [Tilbage til hovedmenuen for Besættelsen](#)

Del 4: Det danske samfund under besættelsen

Hvad betød samarbejdspolitikken for danskernes daglige liv?

Formålet med samarbejdspolitikken var at beskytte det danske samfund i en usikker tid, hvor landet var besat og Anden Verdenskrig rasede i de europæiske nabolande. I det store og hele lykkedes det da også at skåne Danmark for krigens ødelæggelser. Samtidig holdt samarbejdet med besættelsesmagten det store økonomiske hjul i gang, eftersom danske landbrugs-, fiskeri- og industrivarer i stor stil kunne afsættes til Tyskland. Det betød, at den danske befolkning klarede sig rimeligt og levede en forholdsvis normal tilværelse under besættelsen. Dog blev skellet mellem fattig og rig større. Befolkningen vidste, at dens eksistens og livsgrundlag stod på spil, og den nærede tillid til, at politikernes tilpasnings- og samarbejdslinie kunne bringe landet uskadt igennem besættelsen.

Hermed ikke sagt, at man som dansker var tyskerne venligt stemt i de første besættelsesår. Også tyskerne vidste, at danskerne i den store krig var på de allieredes side. Men befolkningen fulgte statsminister Stauning og kong Christian 10.'s indtrængende appeller om at udvise samfundssind og offervilje i en svær tid. Dagligdagen skulle jo forsætte trods mørkelægning og erstatningskaffe. Sporvognene kørte fortsat og skolen og fabrikken holdt åbent. Dagliglivets små og store gøremål blev klaret, hvad enten det var i by eller på land, trods hårde tider med rekordhøj arbejdsløshed og boligmangel.

Ud ad til var tilpasningen og indordningen også den almindelige danskers reaktion på tyskernes tilstedeværelse i landet. Imens fandt en national vækkelse sted i befolkningen, hvor det gjaldt om at udvise patriotisk sindelag. Her var tale om et slags indre eksil i form af dansk hjemstavnsidyl og

fælles kulturarv. Men også alsangsbevægelsen og kongedyrkelsen var en stille protest, der markerede det sammenhold og den søgen indad, som var de mange danskeres reaktion på en ydre besættelse.

I den første lange besættelsestid stod samarbejde og modstand ikke skarpt over for hinanden. Forfatteren Tage Skou-Hansen husker, at i de første besættelsesår "var man ikke enten-eller [...] en lang overgang var man med god samvittighed begge dele." Det var først efter augustoprøret, at "tingene afgørende forenkledes". (Se kilde 5: s. 12).

Den almindelige danskers indsats i augustoprøret i 1943, og siden den store, blodige folkestrejke i sommeren 1944, markerede et holdningsskift i befolkningen. Ikke mindst fra 1944, hvor modstandsbevægelsens illegale presse for alvor nåede bredt ud med sine budskaber, blev frihedskæmperne alt mere befolkningens store helte. Derimod var de unationale, landsforræderne, de danske nazister og østfrontsfrivillige, men i høj grad også værnemagsarbejdere og tysklandsarbejdere - og de gamle samarbejdspolitikere ugle sete.

Befolkningens heltedyrkelse kulminerede ved befrielsen den 5. maj 1945, hvor hele 300.000 danskere påberåbte sig at være med i modstandsbevægelsen. Nu kunne nationalpatriotismen smelte sammen med modstandsbevægelse og regeringspolitikere under de allieredes billigelse. Dette er blevet døbt det store nationale kompromis. Eller besættelsestidens største myte om det danske folk i samlet kamp.

Hvordan reagerede den danske befolkning på den 9. april 1940?

I begyndelsen af besættelsestiden var der ingen åben dansk modstand mod den tyske besættelsesmagt. Men hen over sommeren 1940 mobiliseredes - med inspiration fra Sønderjylland og Norge - en bred folkelig rørelse, som kaldes den nationale vækkelse. Den nationale vækkelse blev et forsvar for det at være dansk, og den gav i en svær tid selvværd og selvrespekt. Dyrkelsen af dansk sprog, kultur og historie var samtidig en passiv afstandstagen fra det, der var udansk: Besættelsesmagten og danske nazister og kommunister (jævnfør Hitler- og Stalinpagten). Den nationale vækkelse kom til udtryk på mange måder og samlede store dele af befolkningen. Det illustrerer følgende:

- Fra juli 1940 begyndte almindelige danskere over hele landet at samles til såkaldt alsang, hvor gamle fædrelandssange blev sunget i fællesskab. En fredelig manifestation af det danske, som tyskerne ikke greb ind overfor. Alsangsstævner var et stort samlingspunkt, der kulminerede søndag den 1. september 1940 med 720.000 deltagere.
- Christian 10. blev symbolet på det danske. Da kongen fyldte 70 år den 26. september 1940, fejredes det ved folkemøder over alt i landet, og fra radioen sendtes "live" hele dagen om kongeparrets køretur gennem et menneskehav af flagene københavnere. Danskerne bar kongemærket i dannebrogfarver i knaphullet, og kongens daglige ridetur - indtil han faldt af hesten den 19. oktober 1942 - gennem hovedstaden signalerede dansk sindelag og sammenhold.
- I sommeren 1940 skabte socialdemokrater og konservative Dansk Ungdomssamvirke, som et nationalt kulturværn imod nazistisk påvirkning. I spidsen stod den unge teologiprofessor Hal Koch. Grundtvig og højskoletanken spillede en central rolle, og ved de meget populære foredrag, i studiekredse og på folkemøder dyrkedes den fælles danske kulturarv.

I løbet af besættelsestiden dæmpedes den nationale vækkelse og dens videre betydning. Om det var en nødvendig overgangsfase for den senere aktive modstandsbevægelse er til stadig diskussion. Men i besættelsestidens første år havde vækkelsen stor symbolsk betydning for

samarbejdspolitikerne i deres bestræbelser på at holde sammen på et demokratisk dansk samfund. For politikerne var den udtryk for, at den danske befolkning loyalt bakkede op om det politiske system og om samlingsregeringen.

Hvordan var danskernes dagligdag?

Til forskel fra det øvrige krigsbesatte Europa slap Danmark for hungersnød og sultedød. Alligevel blev besættelsen en prøvelsens tid for den danske befolkning. Materielt såvel som mentalt. For at undgå at Danmark blev et bombemål, skulle hele landet være mørklagt kl. 20.00. I hjemmene fik man travlt med at ophænge mørklægningsgardiner eller male vinduer og elpærer mørke. Uden for henlå gaderne i mørke.

Utallige tilflugts- og beskyttelsesrum blev indrettet. I udlejningsejendommene skete det ved at bombe- og nødhjælpssikre kælderrum. 120.000 husvagter fik ansvaret for at genne beboerne ned i kælderen, når luftalarmen gik. Det gjorde den ofte og gerne midt om natten og med falsk alarm. Særligt i besættelsens første tid skabte alarmerne utryghed og frygt hos mange danskere, men efterhånden blev det en del af hverdagen. Hertil kom at de mange politibetjente, 3.200 i 1940 og 10.000 i 1945, sørgede for orden og tryghed på gaden.

I løbet af besættelsestiden var udbuddet af varer konstant faldende, særligt frem mod 1945.

Hamstringsbølger, byttecentraler og rationeringsmærker var tidens svar på vareknaphed.

Direktoratet for Vareforsyning fik til opgave at regulere og administrere landets samlede vareforbrug fra forbruger til fabrik. 2,5 millioner ansøgninger om året blev behandlet og nye tilladelser, rationeringer og forbud udstedt - såsom et forbud mod at annoncere "Ost, ost, ost", da det antydede overflod.

Vareknaphed ramte de lavestlønnede hårdest, da de gode dagligvarer var for dyre, mens de billigere varer var dårlige eller/og rationeret. Der føjedes hele tiden nye varer på listen over rationeringer blandt andet sukker, brændsel, brød, smør, gas, sæbe og kaffe. Kafferationerne faldt i foråret 1940 fra 600g til 250g til 125 gr. pr. måned, så de få kaffemærker på det såkaldte rationeringskort skulle bruges med omhu. For almindelige danske familier var det en stor udfordring at få midlerne til at strække til de daglige behov (mad, tøj, varme og transport). I ét væk blev der sparet, erstattet, repareret, lappet, byttet og fantasien blev brugt.

Det var en stor fordel at bo på landet hvad angik adgangen til friske fødevarer, og i byerne var nytte- og kolonihaver eftertragtede; her dyrkede man grøntsager, plukkede frugt, passede kaniner og fodrede høns. Retter af kål, grød og suppe var udbredte, og med udgivelserne af kogebøgerne "Kaninretter - til hverdag og fest" og "Gratis Mad - af ukrudt" kunne nye madeksperimenter prøves. Hvad angik tøjet kunne alt anvendes, en papirfrakke eller en kaninskindspels, en hue af hundehår, en gazenederdel samt et par sko af rødspætteskind eller et par tangstøvler.

I kakkelovnen fyredes i de rekordkolde vintermåneder med tørv, så løbesoden rendte ned af væggene. I gadebilledet blev privat bilkørsel forbudt og hestevogne dominerede. I 1944 fik selv Værnemagten problemer med transporten, og på ordre fra Werner Best blev alle nye cykler beslaglagt, hvormed tyskerne begik Danmarkshistoriens største cykeltyveri.

Hvordan var de sociale forhold?

Under besættelsen var det danske samfund ikke alene truet af en ydre fjende, men også truet indefra. Trods det nationale sammenhold blev samfundet socialt set mere skævt, og spændingerne imellem de forskellige befolkningsgrupper var store. Klassekamp truede det danske velfærdsprojekt, idet forskellene på dem, der tabte, og dem, der tjente på besættelsen, var betydelig.

Danmark blev generelt fattigere med besættelsen, og den sociale nød ramte især arbejdere, funktionærer og pensionister; altså de grupper der i forvejen hørte til de fattigste. Det gjaldt eksempelvis de industri- og håndværksarbejdere, som repræsenterende en tredjedel af de danske husstande, hvor reallønnen og købekraften faldt med 20%. Mere end hver tredje stod uden arbejde i 1940. Ikke mindst i byerne, hvor underernæring, vitaminmangel og sygdomme florerede prægede de forringede levevilkår dagliglivet. Her opførte stat og kommune husvildebaracker til de hjemløse, der blev åbnet folkekøkkener og epidemibekæmpelsen blev intensiveret.

Besættelsestidens knaphed på varer og ressourcer og de stigende priser var en vigtig årsag til faldet i levestandarden. Men også indenrigspolitikken udgjorde en væsentlig årsag. I maj 1940 indledte de borgerlige partier et opgør med velfærdsprojektet, og under trusler om at sprænge samlingsregeringen pressede de en række kriselove igennem. Lønstop, ophævelse af pristalsreguleringen og strejkeforbud indgik i partiet Venstres kamp mod arbejderklassen: "hvis fagforeningerne ikke makker ret, kan de få nazisterne." (Se kilde 6 s. 423).

Da lovgivningen samtidig forbedrede vilkårene for bønderne, skærpedes spændingerne i samfundet. Landbrugernes Sammenslutning støttede nazisterne, mens flere og flere utilfredse og ulovligt strejkende arbejdere sluttede sig til kommunisterne og gjorde klassekampen desto tydeligere. I løbet af 1942 og 1943 stabiliseredes priserne, lønningerne øgedes og arbejdsløsheden overvandt som følge af tysklands- og værnemagtsarbejdere, eksport samt erstatningsproduktion. Alene 70.000 var beskæftiget med tørvegravning. Denne positive økonomiske udvikling varede besættelsen ud, men for de fattigste danskere var dagligdagen fortsat præget af mangel på især brændsel, tøj og mad.

Kontrasten imellem livet i et arbejderhjem på Nørrebro og det liv, som de såkaldte værnemagere førte, var enorm. Værnemagere var betegnelsen for de erhvervsdrivende, der samarbejdede med tyskerne og derigennem tjente store summer. Modstandsmanden Elias Bredsdorff erindrer: "Der er gullaschestemning i Vestkystens byer i disse år [...] unge fiskerdrenge, der har tjent 3.000. kroner på en uge, og entreprenører, der har tjent det dobbelte på en dag, kaster om sig med penge [...] uden skrupler lever [de] højt på den vældige pengeflod, som tyskerne lader flyde fra den danske stats kasse". (Se kilde 7 s. 25).

Hvordan påvirkede besættelsen dansk kulturliv?

Dansk kunst- og kulturliv klarede sig generelt godt under besættelsestiden. Trods censur og propaganda førte besættelsesmagten ikke en aggressiv kulturpolitik, men tilstræbte at samarbejde og undgå konfrontationer med befolkningen. Samtidig forekom danskernes behov for kultur og kunst umætteligt. I en tid med mørklægningsgardiner, vareknaphed og støvletramp havde danskerne ekstra brug for at grine, glemme og huske.

Måske medvirkede dansk kultur og kunst til at fremme danskernes "Vi-er-alle-i-samme-båd"-følelse af national identitet og fællesskab. Kunst- og kulturlivet oplevede et publikumsboom, og det voksende marked gav plads til nye kunstnere og nye tiltag fra underholdningsindustrien; ikke mindst inden for litteratur, film, musik, teater og revy.

- Danskerne var læseheste under besættelsen. Folkebibliotekernes udlån steg med 34% og antallet af nye titler med 53%. Hertil kom, trods papirmangel, en skov af kulørte ugeblade, magasiner og tegneserier, men også illegale blade og nazistiske tidsskrifter. Forlagene havde gyldne tider. Der udkom metervis af bestsellers, billigbogserier og storværker med læderryg og guldsnit samt en lind strøm af danske debutanter og nye oversættelser. Nogle af bøgerne var såkaldt finlitterære, men især solgte detektiv-, læge- og historiske romaner. En forfatter

som Morten Korch var populær. Når han skrev om stråtags- og bondepigeidyl, var det en danskhed, de fleste kunne føle og forstå.

- Danskerne blev også filmnarkomaner, og det årlige antal biografbesøg steg fra 28 til 47 millioner. Der var travlt i landets 350 biografer. Besættelsesmagten indførte importstop og gradvis censur på engelske, franske og amerikanske film og forsøgte at lokke danskerne ind og se de mange tyske film. Men danskerne foretrak egne og svenske film og måtte så leve med de tyske propagandaforfilm (UFA's ugerevyer). Dansk film blomstrede op med flere premierer, filmselskaber og skuespilstjerner. Gamle film blev støvet af til repræmierer. Især folkekomedier, lystspil, musicals og kriminalfilm blev set 1, 2 eller 5 gange.
- Musikken, særligt jazzen, havde sin guldalder. Et stop for pladeimport betød, at dansk jazz fandt sin egen stil. Når pianisten Leo the Lion Mathisen på københavner-engelsk sang "tag det roligt boy, boy", swingede det på danserestauranterne. Swingkulturen var ungdommens muntre protest og hyldest til al det forbudte amerikanske. "Abemusik" og "negerdans" kaldte tyskerne - og mange ældre danskere - jazzen. Det førte til sammenstød mellem unge swingpjatter og besættelsesmagtens folk, der den 11. juni 1944 lod dansestedet KB-Hallen i København sprænge i luften.
- Dansk teater og revy var underlagt censur og bødetrusler, men bortset fra antinazistiske stykker blev der spillet relativt frit, om end forestillingerne var færre. Teatrene levede i høj grad på engelske og amerikanske kassesucceser, mens dansk drama var i hænderne på stærke kræfter som Kaj Munk, Soya og Kjeld Abell. Revy og kabaret var populære genrer, især når satiren var rettet mod tyskerne. Berømt var Liva Weels frihedssang "Man binder os på mund og hånd . . .", som tusindkunstneren Poul Henningsen fik listet uden om tekstcensuren. Eller da Stig Lommer omgik tyskernes udgangsforbud og inviterede danskerne til revy kl. 7 om morgenen.

Hvordan klarede erhvervslivet sig under besættelsen?

Umiddelbart blev 1930'ernes økonomiske krise forstærket af besættelsen. Det danske erhvervsliv blev afskåret fra at handle med England og oplevede derigennem en massiv produktionsnedgang. Besættelsen skabte en ny situation for erhvervslivet, og det krævede omstilling og indretning efter det nye store tyske marked, hvilket viste sig svært for flere brancher, for eksempel boligbyggeriet og metalindustrien. Knapheden på råvarer og brændsel var betydelig, hvilket andre brancher forstod at udnytte. Det gjaldt de talrige brunkulslejre og tørvemoser, der under lempelige skattevilkår skød op og spandt guld på at forsyne danskerne med det ringeste erstatningsbrændsel. Generelt faldt den danske produktion i årene 1940 til 1943, hvorefter den steg besættelsestiden ud. Produktionsomkostningerne steg også markant, men for mange brancher, ikke mindst inden for fødevarerproduktion, mere end udlignedes det af prisernes himmelflugt. Således steg prisen på smør med 75% alene i 1940. Da tyskerne betalte i stærke mark og de danske forbrugere i den svage krone blev erhvervslivet holdt kørende og det danske samfund i gang besættelsestiden igennem.

- Landbruget overvandt under besættelsesårene 1930'ernes krise, selvom der var stor forskel på at være husmand og godsejer. Især de større gårde klarede sig rigtig godt trods strenge vintre og mangel på gødning og foderstoffer. Produktionen blev omlagt. Landbrugets manglende motorisering blev en fordel i en tid med knaphed på olie, hvor 500.000 arbejdsheste holdt produktionen i gang. Det betød, at hjemmemarkedet blev dækket med danske produkter og overskuddet solgt til Tyskland og de nordiske lande. Alene eksportpriserne på landbrugsvarer steg med 100% i løbet af det første besættelsesår, og fra 1940 til 1945 oplevede landbruget generelt en flerdobling af indkomsten.

- Fiskeriet klarede sig trods konstant mangel på dieselolie rigtig godt. Priserne steg, og eksporten til Tyskland blev femdoblet - det svarede til 60% af den samlede fangst eller 18% af tyskernes forbrug. Nogle skippere og fiskeeksportører fik indtægtsforøgelse på hele 3-400% under besættelsen. Det gjorde i øvrigt fiskeindustrien til et oplagt mål for sabotage. Generelt var fiskeriet et farligt erhverv, og hen ved 200 mennesker mistede livet på Nordsøen som følge af minesprængninger og flyverangreb.
- Industri og håndværk gik det generelt rimeligt med, men der var stor forskel brancherne imellem. Særligt i de sidste besættelsesår var det svært at få forsyninger frem. Industrien var nedslidt og lagrene tømte ved befrielsen. Produktionen var først og fremmest rettet mod hjemmemarkedet, hvor varer såsom mad, tøj og brændsel blev solgt til forhøjede priser og ofte uden udenlandsk konkurrence. Trods knaphed på råvarer formåede for eksempel næringsmiddel- og beklædningsindustrien at omstille sin produktion og fordoblede derigennem sit overskud i løbet af besættelsesårene. I sagens natur var dette ikke muligt i jern- og metalbranchen, som led under faldende indtægter, fyringer og lukninger. Det kompenserede værnemagtens "ekstraordinære industrileverancer" delvis for, hvorfor skibsindustrien og maskinfabrikkerne blev et yndet mål for sabotage. Imens øjnede dele af dansk industri gode indtægtsmuligheder i samarbejdet med besættelsesmagten. Det fik i efteråret 1941 en kreds af ledende danske erhvervsfolk til - med regeringens og Hitlers billigelse - at danne det såkaldte Østrumsudvalg. Et virksomhedsfremstød i de tyskbesatte baltiske lande. Resultaterne blev få, men det lykkedes et par store danske virksomheder at etablere to fabrikker ved at bruge kz-fanger som slavearbejde.

Hvilken betydning havde besættelsen for dansk udenrigshandel?

Besættelsen den 9. april 1940 betød, at Danmark blev handelsmæssigt isoleret og ganske afhængig af Tyskland. Men modsat flere andre besatte lande udplyndrede Tyskland ikke Danmark, men indgik i et omfattende økonomisk samarbejde, som begge lande havde klare fordele af og derfor nødig ville sætte over styr.

For Danmarks vedkommende sikrede udenrigshandlen med Tyskland produktionen, og trods konstante inflationsproblemer var det afgørende for den danske befolknings gode levevilkår. Danmark dækkede 10-15% af Tysklands fødevarerbehov og var således den næstvigtigste leverandør.

England var før besættelsen Danmarks absolut største handelspartner, men med tyskerne i landet forsvandt den oversøiske handel. Ud over en fortsat handel med de øvrige nordiske lande, overgik den samlede danske eksport til Tyskland; den steg fra i 1939 at være på 23% til fra 1941 at ligge på 80%. Det hang først og fremmest sammen med de vellykkede handelsforhandlinger, der fra april 1940 blev ført kvartalsvis i det tysk-danske regeringsudvalg.

Handelsaftalerne betød, at danske fiskeri- og landbrugsprodukter (smør og kød) eksporteredes til Tyskland, og begge erhverv kunne efter en træg start forsyne det tyske hjemmemarked til tårnhøje priser. Til gengæld forsynede besættelsesmagten det danske "spisekammer" med råstoffer primært brændsel, men også gødning og jern.

For dansk industri var de tyske forsyninger af vital betydning. Industrien spillede slet ikke samme handelsmæssige rolle som landbruget og fiskeriet, men i de sidste besættelsesår flerdobledes industrieksporten til Tyskland. De "ekstraordinære industrileverancer" skaffede ordre til virksomhederne. Det foregik på værnemagtens forlangende, om end efter aftale om, at tyskerne selv leverede de nødvendige råstoffer og -varer til produktionen.

Alt i alt var den danske udenrigshandel under besættelsen præget af noget-for-noget-aftaler med Tyskland, og ikke den fulde økonomiske indlemmelse af Danmark i det Stortyske rige (Neuropa),

som traktatforhandlingerne om en fælles told- og møntunion havde lagt op til. Det økonomiske samarbejde fungerede fint uden. I takt med, at tyskerne trængtes i krigen, blev de danske forsyninger desto vigtigere.

Betalingen til eksportørerne blev ordnet over Clearingkontoen i Nationalbanken, som oprindeligt var et reguleringssystem til at balancere den dansk-tyske handel, men som under besættelsen udviklede sig til en løbende kassekredit for tyskerne. Clearingkontoen stod ved befrielsen på flere milliarder kroner i dansk favør, men gælden forblev ubetalt.

Hvad var det at være dansk tysklands- eller værnemagtsarbejder?

I løbet af besættelsestiden rejste ca. 125.000 danskere til Tyskland for at få arbejde. Ud over disse tysklandsarbejdere var endnu flere i arbejde for værnemagten i Danmark. Når så mange danskere arbejdede for den forhadte besættelsesmagt hang det først og fremmest sammen med, at arbejdsløsheden var høj og ramte skævt. Således var hver tredje danske arbejder uden beskæftigelse i vinteren 1940/41.

For tysklandsarbejdernes vedkommende begyndte det med en dansk-tysk "studehandel": Handelsforhandlingerne i april-maj 1940 var endt med, at Tyskland accepterede at levere kul og koks til Danmark på betingelse af, at den tyske arbejdskraft erstattedes af dansk. Tyske arbejdsanvisningskontorer, og efterhånden også en del private danske, lokkede og hyrede frivillig dansk arbejdskraft.

Trods trusler tvangsudskrev tyskerne aldrig danskere til arbejde, men der findes eksempler på, at de danske kommuner og fagforeninger økonomisk "truede" arbejdsløse til at lade sig hyre. Indtil 1944 opholdt konstant 30.000 danskere sig i Tyskland. Herefter faldt antallet markant. Hver tiende tysklandsarbejder var kvinde, og beskæftigelsen var primært inden for ufaglært bygge- og anlægsarbejde, men også i serviceerhverv.

Arbejdskontrakterne var typisk på et halvt år, lønnen rimelig og arbejdet hårdt, mens indkvarteringen foregik i lejre med ringe forplejning. Værnemagtsarbejderne arbejdede i Danmark. På værnemagtens militære anlæg (flyvepladser, bunkers m.m.), men først og fremmest som bygningsarbejdere på Vestvolden - befæstningsforsvaret på den jyske vestkyst. Dette kæmpe byggeprojekt var tysk ledet, men det var efter aftale danske entreprenørfirmaer og arbejdskraft, som fra 1942 udførte selve byggeriet. Danskerne kom selv til at finansiere byggeriet over Nationalbankens "Værnemagtskonto", der ved besættelsens ophør stod på minus 5 milliarder kroner.

Værnemagtsarbejde betragtedes som landsforræderi i Danmark, men arbejdsløsheden var høj og lønnen tilsvarende, hvorfor det ikke var svært at skaffe nødvendig arbejdskraft, endsige grådige danske firmaer, hvoraf flere efter krigen dømtes som værnemagere.

Efter befrielsen var især mange tysklandsarbejdere præget for livet af mødet med nazismen, straffelejre, de allieredes bombeangreb og hjemkomsten til et stærkt fordømmende Danmark.

▲ [Til sidens top](#)

▲ [Tilbage til hovedmenuen for Besættelsen](#)

Del 5: Danske nazister, kommunister og den tidlige modstand

Hvilken rolle spillede de danske nazister under besættelsen?

Danmarks National Socialistiske Arbejder Parti (DNSAP) stiftedes i november 1930, som en tro kopi af det tyske moderparti. DSNAP var funderet på den nazistiske ideologi, føreridealet og

racetanken og omfattede en partihær, SA, af trænedede unge "soldater" i uniform og hagekors. Ved Rigsdagsvalget i 1939 fik partiet 3 mandater (31.000 stemmer) og talte omkring 5.000 medlemmer. Der var også andre, men ubetydelige nazistiske grupperinger i Danmark. Fra at være et lille, isoleret parti kom DNSAP under besættelsen til at spille en større politisk rolle. Besættelsesmagten brugte DNSAP som skræmmebillede. Hvis den danske regering ikke makkede ret, kunne tyskerne jo altid lade DNSAP og dets leder, lægen Frits Clausen (1893-1947), komme til magten!

Hen over sommeren 1940, hvor forventningerne om tysk sejr og et kommende storrigt var størst, stod Frits Clausen og DNSAP stærkest. Partiet samarbejdede med landbrugsorganisationen LS om at overtage regeringsmagten, alt imens de danske politikere frygtede, at det kunne ende som i Norge, hvor den nazistiske Quisling-regering blev indsat af tyskerne.

DNSAP iscenesatte en kampagne i partidagbladet "Fædrelandet" og flere voldelige demonstrationer for at vælte samlingsregeringen. Men i november 1940 krævede besættelsesmagten - nærmere bestemt udenrigsministeriet i Berlin - kampagnen stoppet. Man var ikke interesseret i at sætte den så fordelagtige dansk-tyske samarbejdspolitik over styr. Hermed var et Frits Clausen-diktatur udskudt på ubestemt tid og DNSAP's status svækket trods massiv økonomisk støtte fra Tyskland og Hitlers erklæringer om, at han engang ville se Frits Clausen ved magten i Danmark.

I løbet af 1941-42 fik DNSAP en ny rolle som hverve- og rekrutteringsagent for den tyske krigsmaskine i Danmark. Således var de fleste frivillige danskere i tysk krigstjeneste medlemmer af DNSAP. Men Frits Clausens partifæller i DNSAP gjorde sig mere og mere upopulære hos det tyske SS i Danmark, eftersom demonstrationer, gadekampe og overfald truede det gode samarbejde med danskerne.

Sidste chance for Frits Clausen blev Rigsdagsvalget i marts 1943. DNSAP opnåede 43.000 stemmer (3 mandater), hvoraf hele 21.000 var partimedlemmer. Medlemsskaren flyttede sig i løbet af besættelsen fra primært at være yngre mænd fra landbruget og byernes middelstand til i højere grad at omfatte folk fra arbejderklassen, herunder også en del kvinder.

Det dårlige valgresultat betød, at DNSAP blev værdiløse for tyskerne. Best fjernede den økonomiske støtte til partiet, og Frits Clausen måtte i foråret 1944 afgå som partifører. Efter befrielsen blev Frits Clausen sat i fængsel, hvor han døde i 1947. Samme år opløstes DNSAP som følge af en konkurs.

Hvem var de danske østfrontsfrivillige?

Omkring 12.000 danskere meldte sig i løbet af besættelsestiden til tysk krigstjeneste. Halvdelen af disse blev optaget i tyske elitestyrker. Det vil sige i tre enheder af det tyske Waffen SS betegnet Division Wiking, Division Nordland samt Frikorps Danmark. Af disse 6.000 frivillige, hvoraf 1.500 var fra det tyske mindretal i Sønderjylland, faldt eller forsvandt hen ved 2.000 efter de voldsomme kampe på Østfronten.

De danskere, som meldte sig frivilligt, repræsenterede et bredt udsnit af befolkningen. Den østfrontsfrivillige var typisk en 25 år gammel mand fra arbejderklassen, medlem af DNSAP og antikommunistisk indstillet. Ud over disse fællesnævne var de østfrontsfrivilliges motiver forskellige: Flugt fra arbejdsløshed, en mulighed for at forsørge familien, drømmen om et bedre liv i det nye Europa eller ren og skær eventyrlyst. Realiteterne var, at danske østfrontsfrivillige deltog i en uhyre hensynsløs udryddelseskrig rettet mod jøder, russere og andre slaver, hvor civile og soldater blev henrettet i flæng og landsbyer nedbrændt.

Allerede i maj og juni 1940 begyndte Waffen SS og DNSAP at hverve frivillige blandt især Sønderjyllands såvel tyske som danske statsborgere. Hvad angår danskerne var der tale om hemmelige hvervninger, da hvervekontrakten af hensyn til dansk lov først kunne underskrives, når den frivillige havde passeret grænsen. Hvervningerne gik trægt og mange kasseredes. Kun 250-300